

PROF. DR. JAAP VAN MARLE

One man, one voice:
iets over de democratisering van
het Algemeen Nederlands

Nederlands

Open Universiteit
www.ou.nl

PROF. DR. JAAP VAN MARLE

One man, one voice:
iets over de democratisering van
het Algemeen Nederlands

© Copyright Jaap van Marle, 2015

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.

Ontwerp omslag: Vivian Rompelberg, Afdeling Visuele Communicatie, Open Universiteit
Opmaak binnenwerk: Carmen Hoeksema, Afdeling CenR, Open Universiteit

Printed in The Netherlands

One man, one voice:
iets over de democratisering van
het Algemeen Nederlands

Afscheidsrede

uitgesproken bij het afscheid als hoogleraar Cultuurwetenschappen
bij de Open Universiteit op 18 september 2015

door

Prof. dr. Jaap van Marle

Mevrouw de Rector,
 Waarde collega's,
 Dames en Heren,

Ik ben geboren in 1950, in een gezin waar Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN) werd gesproken of, althans, het was onze intentie. 1950 was ook het jaar waarin de Leidse hoogleraar G.G. Kloeke aan zijn in 1951 verschenen brochure *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands* werkte. In deze brochure kwam hij tot de slotsom dat in die tijd, het midden van de 20ste eeuw, slechts zo'n 3% van de Nederlandse bevolking ABN sprak. Natuurlijk roept deze conclusie allerlei vragen op, bijvoorbeeld 'op grond waarvan durfde Kloeke dit eigenlijk te stellen?', een terechte vraag te meer omdat de kwestie 'wat is dat ABN nu precies?' bepaald geen uitgemaakte zaak was.¹

In dit afscheidscollege ga ik nader in op een aantal kwesties betreffende de Nederlandse standaardtaal, het ABN.² De centrale vraag hierbij is, was het 'klassieke ABN' eigenlijk wel zo succesvol als veelal wordt verondersteld? Mijn stelling is, u vermoedt het al, dat dit succes twijfelachtig is. Allereerst qua verspreiding: lange tijd werd het ABN eigenlijk maar door een zeer beperkt deel van de bevolking gesproken. Ook de klanken van het ABN vormden een probleem: veel Nederlanders spraken weliswaar 'verzorgd', maar ze spraken geen ABN.³ Ten slotte, het klassieke ABN is voor veel sprekers veel te formeel gebleven, het bleef een soort vreemde taal die ze weliswaar beheersten maar die zij toch als te stijf ervoeren voor informeel, creatief taalgebruik. Ondanks dit beperkte succes was de positie van het ABN lange tijd bijzonder sterk. Aan het nut van een cultuurtaal werd niet getwijfeld, heel het onderwijs was gericht op de verspreiding van het ABN. Als gevolg van een hele reeks sociaal-culturele ontwikkelingen is hier de laatste jaren echter verandering in gekomen. 'Het keurslijf afgeschud' typeert misschien wel het beste de ontwikkeling die zich heeft voltrokken. De strakke norm van de cultuurtaal wordt niet langer geaccepteerd en voor velen lijkt het Nederlands vooral een gebruiksgoed te zijn geworden, voor sommigen misschien zelfs wel een gebruiksvoorwerp.

Mijn betoog is als volgt opgebouwd. In sectie 1 geef ik wat achtergrondinformatie omdat het lage percentage ABN-sprekers waartoe Kloeke meent te mogen concluderen bij velen van u mogelijkerwijze verwondering wekt. Sectie 2 behandelt in het kort het Nederlandse taallandschap in het midden van de vorige eeuw om zo de positie van het ABN wat scherper te kunnen typeren. In sectie 3 staat de kwestie centraal dat het ontstaan van het ABN bepaald geen probleemloos traject was, waarbij bovendien gold dat deze problemen, zo is mijn indruk, niet breed werden onderkend. Sectie 4 gaat

- 1 Ook nu gaat mijn dank uit naar Caroline Smits die eerdere versies van dit stuk van kritisch commentaar voorzag. Dank ook aan Jan Berns die ik tijdens het schrijven van dit stuk verscheidene malen heb geraadpleegd inzake de (oudere) vakliteratuur. Dick Disselkoen ten slotte ben ik erkentelijk voor zijn redactionele bemoeienissen.
- 2 Over de aard en status van het ABN is zo veel geschreven dat ik onmogelijk aan alle opinies recht kan doen. Ik probeer dat zelfs niet eens. Ook de – inderdaad weinig gelukkige – notie 'beschaafd' is onderwerp van uitvoerige discussie geweest. Ik laat deze laatste kwestie echter rusten en houd me aan deze term omdat deze nu eenmaal de meest gebruikelijke is.
- 3 Zie bijvoorbeeld Van Haeringen (1951: 118).

over dé kracht die het ABN moest ondersteunen en helpen verbreiden: het onderwijs. Sectie 5, ten slotte, is gewijd aan de vraag wat er mijns inziens met het ABN 'aan de hand' is. Mijn stelling is dat het strak genormeerde 'klassieke ABN' eenvoudigweg niet meer past in de huidige samenleving.

1 Het ABN als jonge taal

Kloeke's onderzoek – met als centrale vraag: wie kon worden geacht een spreker van verzorgd Nederlands te zijn? – moet worden gezien tegen de achtergrond van het feit dat dat zogenaamde ABN in het midden van de 20ste eeuw nog een betrekkelijk 'jonge taal' was. Het ABN – naar mijn oordeel op te vatten als geschreven én gesproken Algemeen Beschaafd Nederlands⁴ – is namelijk pas aan het einde van de 19e eeuw ontstaan.⁵ Los van de vraag of het percentage van 3% correct is of niet, de conclusie dat het aantal ABN-sprekers halverwege de 20ste eeuw nog betrekkelijk gering was, is vrijwel onontkoombaar. In 1950 had het ABN eenvoudigweg nog niet voldoende tijd gehad om onder een breed deel van de bevolking verspreid te geraken.

Over het ontstaan van 'standaardtalen' als het ABN valt van alles en nog wat te zeggen. In dit verband volsta ik echter met erop te wijzen dat hun opkomst veelal direct verbonden is met het in de tweede helft van de 19^e eeuw welig tierende nationalisme. In die periode kregen 'landen' – correcter: 'nationale staten' – een nationale bank, een nationaal ballet, een nationale bibliotheek, een nationale politie en.... een nationale taal.⁶ In het geval van Nederland is het ABN de nationale taal.⁷

Nationale talen kunnen onderling verschillen qua ontstaansgeschiedenis, status en gebruik, maar niet zelden zijn zij op de een of andere manier nauw gelieerd aan de *schrijftaal* en dit geldt mijns inziens ook voor Nederland.⁸ Tot ver in de tweede helft van de 19^e eeuw was er hier te lande sprake van een groot verschil tussen schrijven en spreken. Wanneer men schreef, dan hanteerde men de in veel opzichten archaïsche, plechtstatige 'schrijftaal', en wanneer men sprak, gebruikte men het plaatselijke dialect. Een dergelijke tweedeling tussen 'schrijven' en 'spreken' is natuurlijk helemaal niet ongewoon. In de Middeleeuwen schreef men eeuwenlang Latijn, maar sprak men één van de *vernaculars*, bijvoorbeeld Oudengels, Middelnederlands, Occitaans, etc. En wie de huidige Zwitserse taalverhoudingen kent, stuit op iets soortgelijks: men schrijft Hoogduits, maar men spreekt een van de lokale Zwitserduitse dialecten, en dichterbij huis, hier in Limburg, treft men op zijn minst een enigszins vergelijkbare situatie aan. Veel Limburgers schrijven Nederlands, maar spreken bij voorkeur hun lokale dialect (ook al spreken ze daarnaast Nederlands).

- 4 Zelfs m.b.t. de vraag of het ABN betrekking heeft op zowel de gesproken als de geschreven taal of alleen op de gesproken taal heerst geen overeenstemming (Van der Horst & Van der Horst 1999: 362). In deze bijdrage wordt uitdrukkelijk het standpunt ingenomen dat een 'nationale taal' als het ABN (zie hieronder) betrekking heeft op beide soorten taalgebruik.
- 5 In Van der Horst & Van der Horst (1999: 358) wordt gesproken over de 'ontdekking' van het ABN in de periode 1890-1900. De verklaring voor het feit dat die ontdekking toen plaats had, is naar het oordeel van de schrijvers eenvoudig: "voordien bestond het niet".
- 6 In Nederland is de notie 'Rijks' in dit verband veel gebruikt.
- 7 Persoonlijk preferer ik de notie 'cultuurtaal'. Min of meer synoniem aan de notie 'nationale taal' wordt ook vaak de term 'standaardtaal' gebruikt, ook in dit stuk. Een zaak waaraan ik verder geen aandacht besteed, is de positie van het ABN in bijvoorbeeld Vlaanderen of Suriname.
- 8 Een andere kwestie waaraan ik voorbij ga, is het verschil tussen 'schrijftaal' en 'geschreven taal'. Over het verschil/de verschillen tussen beide noties is veel geschreven, ook die discussie laat ik hier echter rusten.

Zoals gezegd, in de loop van de tweede helft van de 19^e eeuw begon in de zojuist geschetste situatie in Nederland, geleidelijk, verandering te komen. De zo transparante ‘werkverdeling’ tussen schrijftaal en dialect komt onder druk te staan. Niet zelden wordt in dit verband verwezen naar de 19^e-eeuwse discussie over het primaat van de gesproken taal versus de schrijftaal.⁹ Lange tijd gold de geschreven taal als verreweg de belangrijkste verschijningsvorm van taal, gesproken taal werd per definitie als daaraan minderwaardig gezien.¹⁰ In de loop van de 19^e eeuw veranderde dit. De gesproken taal kwam als winnaar uit genoemde discussie tevoorschijn en dat resulteerde, zo luidt de redenering, in nieuwe opvattingen over correct taalgebruik (Van der Horst & Van der Horst 1999: 356). In essentie, zo stelt Hagen, “leidde [dit] uiteindelijk tot de nieuwe lente en het geluid, waarbij de natuurlijke gesproken standaardtaal de toon bepaalde en de schrijftaal geleidelijk steeds meer toenadering zocht tot de gesproken taal” (Hagen 1990: 33). In concreto: de gedachte won terrein dat men ‘moest schrijven zoals men sprak’.¹¹

Hoe waar misschien ook, toch rijst hier een aantal vragen. Voor een deel houden deze vragen verband met het feit dat er bij de discussie over het ABN twee zaken door elkaar lijken te lopen. De ene kwestie betreft de notie ABN gebruikt als *uitspraaknorm*. Wanneer in Van der Horst & Van der Horst (1999) wordt gesproken over ‘de ontdekking van het ABN’ aan het einde van de 19^e eeuw, dan gaat het louter en alleen om de klanken van het ABN.¹² Ik citeer: “Pas tegen het einde van de 19de eeuw is het punt bereikt dat er een uitspraaknorm is die in principe in het hele taalgebied ook als zodanig aanvaard wordt. Dat betekent volstrekt niet dat iedereen van dan af altijd zo spreekt, maar wel dat men het erover eens is dat iets ‘eigenlijk’ zus of zo uitgesproken moet worden” (ibid.: 359). Daarnaast wordt de notie ABN gebruikt voor de zich, vanaf het midden van de 19^e eeuw, geleidelijk ontwikkelende cultuurtaal. Essentieel voor het ABN in deze laatste zin is dat het zowel het gesproken als het geschreven Nederlands omvat. De vorming van een cultuurtaal representeert natuurlijk een proces dat veel meer omvat dan de klanken alleen. Vanzelfsprekend maakt een uitspraaknorm hier deel van uit, maar bij de vorming van een cultuurtaal is er ook sprake van een normering en ‘uitbouw’ van de grammatica en de woordvoorraad.¹³ Bijgevolg was er bij het zich ontwikkelende ABN in deze zin ook sprake van ‘taalgroei’.¹⁴

- 9 Zie Hagen die hier spreekt van “het grootste culturele debat uit de 19e eeuw” (1990: 33) en ook Van der Horst & Van der Horst (1999: 355-358).
- 10 De Nederlandse schrijftaal is het product van bewuste opbouw en ‘verfraaiing’. Zij werd ‘verheerlijkt’ en aangepast aan de eisen van de renaissance-grammatica en later aan die van het classicisme. Als gevolg daarvan raakte de schrijftaal steeds verder los van haar historische voedingsbodem, het gesproken Nederlands. Zie Hagen (1990).
- 11 Of er in de periode daarvoor, toen aan de schrijftaal het grootste belang werd toegekend, sprake was van grootschalige invloed van de schrijftaal op het spreken, waag ik te betwijfelen. Men sprak immers voornamelijk dialect en de afstand tussen de verheven schrijftaal en de gesproken dialecten was dermate groot dat er van beïnvloeding nauwelijks sprake zal zijn geweest. Er heeft echter, zo neemt men aan, wel degelijk een *op de schrijftaal geënte* ‘plechtige spreektaal’ bestaan. Deze spreektaal werd door het onderwijs ondersteund en verspreid (De Vries et al. 1993: 103). Inderdaad, in dit geval ‘sprak men dus zoals men schreef’. Deze taal is echter nooit op grote schaal gebruikt, daarvoor was zij te formeel en te plechtstatig en leek zij te veel op de taal van de kansel (Hagen 1990: 33). Hoe dit alles ook zij, deze plechtige spreektaal illustreert het vroegere primaat van de schrijftaal: in dit geval richtte het spreken zich onmiskenbaar op het schrijven.
- 12 Deze overheersende aandacht voor de klanken van het ABN is zeker niet uniek voor Van der Horst & Van der Horst (1999). Deze kwestie is ook al gesignaleerd in Van den Toorn (1997: 486).

Mijn beeld is nu dat beide kwesties – het ABN als uitspraaknorm en het ABN als zich ontwikkelende cultuurtaal – niet steeds voldoende worden onderscheiden. Natuurlijk bestaat er tussen beide ontwikkelingen een verband, maar naar mijn mening ontbreekt in beschouwingen over het zich ontwikkelende ABN toch vaak de noodzakelijke helderheid. Naar mijn mening spitst die onhelderheid zich toe op het zogenaamde primaat van de gesproken taal enerzijds en de rol van de schrijftaal bij de vorming van het ABN anderzijds. Wat is het geval? Bij de vorming van het ABN als cultuurtaal is de rol van de schrijftaal, en het daaraan gekoppelde woordbeeld, essentieel geweest. Anders gezegd, hoe zeer taalkundigen het er ook over eens waren dat het primaat aan de gesproken taal moest worden toegekend, in de praktijk richtte de zich ontwikkelende gesproken cultuurtaal zich in allerlei opzichten op de schrijftaal.¹⁵ De verklaring hiervoor ligt voor de hand. In de oorspronkelijke situatie – bij het schrijven hanteerde men de archaïsche schrijftaal en men sprak dialect – was er sprake van twee systemen die ver uit elkaar lagen en die elkaar niet of nauwelijks beïnvloedden. Toen in de loop van de 19^e eeuw een cultuurtaal ontstond die zowel gesproken als geschreven werd, kwam de beschaafde spreektaal veel dichter bij de geschreven taal te liggen. Zelfs zó dicht dat de spreektaal in de directe invloedssfeer van de schrijftaal kwam.¹⁶

Ook Hagen heeft oog voor de rol van de geschreven taal, maar zijn formulering is wel heel voorzichtig. Zo stelt hij dat “er nogal wat belemmeringen waren om de uit het Hollands voortgekomen schrijftaal ook in het spreken te volgen”, maar vervolgens constateert hij: “[t]och blijft de verbinding tussen Hollandse schrijftaal en spreektaal wel de leidraad” (Hagen: 1990: 33). Zoals gezegd, naar mijn overtuiging was de positie van de schrijftaal aanzienlijk sterker dan een typering als die van Hagen suggereert. Wanneer men abstraheert van de klanken, kan men mijns inziens met enige overdrijving zelfs stellen dat het ABN als een aan het spreken aangepaste vorm van de schrijftaal kan worden getypeerd.¹⁷ Ik ga er verder zonder meer van uit dat de invloed van de schrijftaal op het gesproken ABN, al naar gelang de tijd vorderde, afnam, maar zeker in de beginfase van het ABN valt die invloed van de schrijftaal mijns inziens moeilijk te overschatten. Bij het ontstaan van het verzorgd gesproken Nederlands is de geschreven taal een ‘stimulerende en regulerende factor bij uitstek’ geweest (Koelmans 1977: 33). Of, vanuit een wat ander perspectief, de zich vormende gesproken cultuurtaal is in

13 In Van der Horst & Van der Horst (1999: 362) wordt gesuggereerd dat het ABN bovenal betrekking heeft op uitspraak en woordkeus en in mindere mate op de grammatica. Persoonlijk deel ik dit standpunt niet, het lijkt me eerder een gevolg van het feit dat de focus van de hele ABN-discussie altijd heel erg op de klanken gericht is geweest.

14 In de vakliteratuur wordt de ontwikkeling tot cultuurtaal vaak aangeduid met de notie standaardisering. Standaardisering impliceert vrijwel altijd ‘taalgroei’, zie Koefoed (1978: 48-49).

15 Een persoonlijke noot: mijns inziens wordt in dit soort beschouwingen wat al te gemakkelijk een direct verband gelegd tussen wat taalkundigen vinden en de feitelijke talige ontwikkelingen. Mijn beeld is dat de gemiddelde taalgebruiker – en die bepaalt toch uiteindelijk welke ontwikkelingen er plaats vinden – zich veel minder aan de opinies van taalkundigen gelegen laat liggen dan veel taalkundigen misschien wel zouden wensen. Natuurlijk zijn zogenaamde ‘cultuurtalen’ voor allerlei ‘externe’ – en zelfs ‘onnatuurlijke’ – invloeden vatbaar (zie hieronder), dus in principe ook voor opinies van taalkundigen, maar het lijkt me verstandig om geen al te stellige uitspraken te doen over de effecten van de veranderde visie op taal van de toenmalige taalkundigen. Zonder nader onderzoek lijkt me dit namelijk prematuur.

16 Zoals in sectie 3 zal worden toegelicht, is de zo archaïsche schrijftaal in deze periode aanzienlijk gemoderniseerd, juist ook onder invloed van de gesproken taal.

17 Zie verder sectie 3 voor een nadere precisering.

belangrijke mate 'gemodelleerd'¹⁸ naar de schrijftaal. En, uit wéér een ander gezichtspunt, constateert Van den Toorn (1997: 486) dat wat de grammatica betreft in het ABN de norm bij de geschreven taal ligt. Dit alles leidt ertoe dat mijns inziens de geschiedenis van het ABN alleen kan worden begrepen wanneer men deze ziet als een constante worsteling van de sprekers van het ABN om zich te bevrijden uit de houdgreep van de schrijftaal. Zoals we hieronder nog zullen zien, verliep de door Hagen gememoreerde zegetocht van de gesproken taal namelijk bepaald niet snel.

Samengevat komt het bovenstaande op het volgende neer. Bij de vorming van het ABN komen twee zaken a.h.w. bij elkaar: (1) de aan het eind van de 19^e eeuw 'ontdekte' uitspraaknorm en (2) de voor een belangrijk deel vanuit de schrijftaal gestuurde vorming van een ook gesproken cultuurtaal. Gezamenlijk hebben deze krachten geresulteerd in het ABN.

Een waarschuwing tot besluit. Het bovenstaande houdt in dat het ABN dus niet louter en alleen via 'natuurlijke weg' is ontstaan (Koelmans 1977). Het ABN berust niet alleen op natuurlijke mondelinge overlevering, van meet af aan is het ABN beïnvloed door de schrijftaal. Bijgevolg impliceert het ontstaan van het ABN een breuk in de natuurlijke ontwikkeling, er is sprake van een 'heroriëntering' van het spreken, namelijk op de schrijftaal.¹⁹ Natuurlijk resulteerde dit niet in een volkomen 'kunstmatige', 'onnatuurlijke' taal. Wel kon dit leiden, althans in potentie, tot de introductie van allerlei 'kunstmatige' – in de zin van: 'niet berustend op een levende mondelinge traditie' – elementen in de Nederlandse standaardtaal.²⁰ Dit zien we natuurlijk niet alleen bij het ABN. In het algemeen zijn standaardtalen erg gevoelig voor beïnvloeding door de schrijftaal, als ze al niet direct op de schrijftaal – zo ongeveer de meest onnatuurlijke manifestatie van natuurlijk taal (Kay 1977) – zijn gebaseerd. Daarnaast vormen standaardtalen niet zelden het speelterrein van schoolmeesters, puristen en andere 'taalliefhebbers', met alle gevolgen van dien.... Alleen al om die reden is de welbekende typering van een standaardtaal als 'een dialect met een leger en een vloot' naar mijn mening weinig inzichtelijk. Dialecten zijn immers de taalvariëteiten bij uitstek die in hoge mate op natuurlijke ontwikkeling zijn gebaseerd, bij standaardtalen is dat nu juist niet het geval.²¹ Zoals gezegd, het ontstaan van het ABN veronderstelt dus in zekere zin een breuk in de natuurlijke taalontwikkeling. Natuurlijk hebben allerlei taalkundigen hier in meer of mindere mate oog voor gehad, maar ik meen toch te mogen stellen dat dit feit

18 Zie ook Weijnen (1966: 52). Uit mijn Meertens-periode herinner ik me dat dialectologen in dit verband vaak spraken van een situatie waarin de schrijftaal 'leidraad vormde' voor het spreken.

19 Dat bij de vorming van het beschafde spreken a.h.w. een nieuwe start werd gemaakt, en wel in die zin dat men afstand nam van bestaande uitspraakgewoonten, maakt mogelijkerwijze ook het verschijnsel van de *herverfransing* duidelijk. In Van Haeringen (1957) wordt op het feit ingegaan dat veel aan het Frans ontleende woorden een 'vernederlandste' vorm kenden, maar dat die later weer is vervangen door een direct op het Frans gebaseerde vorm. Zo is *fabriek* weer vervangen door *fabriek*, *kronijk* door *kroniek*, *poëzij* door *poëzie*, etc. Ik suggereer hier niet dat alle gevallen van herverfransing enkel en alleen aan het ontstaan van het gesproken ABN zijn toe te schrijven – daarvoor is het door Van Haeringen ter sprake gebrachte materiaal te heterogeen – maar het is toch wel erg toevallig dat veel vernederlandste vormen juist aan het eind van de 19^e of het begin van de 20ste eeuw weer door een direct op het Frans geïnspireerde vorm zijn vervangen.

20 Dat die invloed van de schrijftaal 'kunstmatig' is – en scherp dient te worden onderscheiden van veranderingen die berusten op een levende, mondelinge traditie – is al duidelijk onder woorden gebracht door de vroegere Utrechtse hoogleraar C.B. van Haeringen (1937: 46). Zie ook Van Marle (1997) voor een uitvoeriger bespreking van dit punt.

21 Deze bekende typering is afkomstig van Max Weinreich die het op zijn beurt gehoord schijnt te hebben van een toehoorder bij een van zijn lezingen.

mijns inziens soms toch net te veel op de achtergrond raakt in beschouwingen over de geschiedenis van het ABN. Niet zelden beginnen deze geschiedenissen namelijk in de 16^e of 17^e eeuw.²² Zuiverder is het te stellen, dat in deze periode vooral het ontstaan van de Nederlandse schrijftaal ligt. Om hier het begin van het ABN te situeren is naar mijn mening bepaald niet probleemloos. In essentie is het ABN een variëteit van het Nederlands die zowel wordt geschreven als gesproken en die tegen het eind van de 19^e eeuw tot stand is gekomen. Van een al te directe band met de 17^e eeuw is bijgevolg geen sprake. Anders gezegd, ook bij beschouwingen over het ABN ligt het gevaar op de loer uit te gaan van een 'te veel' aan traditie. Historici hebben dit verschijnsel onderkend en geanalyseerd, maar mijns inziens doen we er goed aan het verschijnsel van de *invented tradition* niet alleen te reserveren voor de kilt met Schotse ruit of het gebruik van de kerstboom, ook de taalgeschiedenis is niet immuun voor het postuleren van een te veel aan traditie.²³

2 Het jonge ABN in het Nederlandse taallandschap

Een vraag die Kloeke's studie oproept, maar die, achteraf, niet meer met precisie valt te beantwoorden, luidt: wat sprak die overige 97% van de Nederlandse bevolking in 1950 nu eigenlijk? Wat 'de randen' van het Nederlandse taalgebied betreft, is die vraag relatief gemakkelijk te beantwoorden: in het noorden, oosten en zuiden van het Nederlandse taalgebied sprak men toentertijd vooral dialect (en in delen van Friesland natuurlijk Fries), maar in het westen en midden waren in die tijd de dialecten al sterk op hun retour c.q. reeds grotendeels verdwenen en daar sprak men, conform het rechtlijnige wereldbeeld van toen, 'Algemeen Onbeschaafd'.²⁴

Curieus is, dat dit Algemeen Onbeschaafd bij mijn weten nauwelijks in kaart is gebracht. De meeste neerlandici waren primair geïnteresseerd in eigenschappen van het ABN, dialectologen vooral in de 'oorspronkelijke', d.w.z. 'onaangetaste', dialecten, zij reisden er zelfs voor af naar het Amerikaanse Middenwesten.²⁵ Maar wat de eigenschappen van dit Algemeen Onbeschaafd, zoals dat in het midden van de vorige eeuw door een groot deel van de bevolking werd gesproken, precies waren, is nagenoeg onbekend. Bij mijn weten is dit Algemeen Onbeschaafd namelijk in hoge mate ononderzocht. Heel veel verder dan een handvol sjibbolets van het type *de son in de see sien sakke, groter als, huisie, boompie, besie* of *ken 't zijn dat ik u kan* komen we niet. In algemene zin zal het hier wel om taalvariëteiten zijn gegaan die a.h.w. tussen dialect en ABN lagen, tussentalen dus.²⁶

- 22 Zie recentelijk Van der Sijs (2004). Zeker in de oudere literatuur speelde mee dat men de "algemeene taal voor het ontwikkelde deel van den geheelen Nederlandschen stam" graag koppelde aan de Nederlandse Gouden Eeuw, en aan schrijvers als Vondel, Hooft en Cats. Een treffend voorbeeld hiervan is Lancée (1924: 15), maar zie bijvoorbeeld ook Verdenius (s.a.: 130).
- 23 Zie de verzamelbundel *The Invention of Tradition*, onder redactie van Eric Hobsbawm en Terence Ranger uit 1983.
- 24 Zie bijvoorbeeld Van Haeringen (1951: 119) waar we lezen: "(...) in het westelijk deel van het land (...) wordt in zeer brede kringen een taaltje gesproken dat Kloeke indertijd zo aardig als 'Algemeen Onbeschaafd' heeft gekenmerkt". Net als de term ABN, is ook de term Algemeen Onbeschaafd weinig gelukkig. Echter, net als in het geval van het ABN hanteer ik hier deze term, omdat deze nu eenmaal ingeburgerd is.
- 25 Zie Smits & Van Marle (2013).
- 26 Natuurlijk dringt zich hier een parallel met de Vlaamse taalsituatie op. Om redenen van tijdgebrek laat ik deze kwestie echter rusten.

Op dit moment is het goed om nog even stil te staan bij het karakter van het Algemeen Beschaafd Nederlands. Het is van belang in te zien dat het ABN bij de elite is ontstaan en dat het ook lang een elitaire variëteit van het Nederlands is gebleven. Historisch gezien is het ABN namelijk direct gelieerd aan de Hollandse, stedelijke elite.²⁷ Alleen al de naam, 'Algemeen *Beschaafd* Nederlands', spreekt in dit verband boekdelen, evenals het gemak waarmee de taalvariëteit van hen die het niet spraken met de term Algemeen Onbeschaafd werd aangeduid. Meer in het algemeen representeert het negentiende-eeuws 'nationalistisch gedachtegoed' – de idee van nationale staten, nationalisme, en de daarbij horende nationale talen – natuurlijk een uitvinding van de elite, ook al werden deze ideeën niet zelden met een romantische saus overgoten als zouden 'volkeren' en 'talen' een natuurlijke twee-eenheid vormen. De in dit verband wel gehoorde stelling "De taal is gans het volk" is tekenend – de taal wordt als dé verbindende kracht van 'het volk' aangeduid – maar deze 'hartenkreet' kan ook misleidend zijn. Steeds is het de elite die hier de feitelijke stuwende kracht gevormd. Laat ik dit illustreren aan de hand van een mijns inziens treffend voorbeeld uit Italië. In het midden van de 19e eeuw, Italië was nog geen politieke eenheid, verkeerde het Palazzo Bargello te Florence in zeer vervallen staat en deed het dienst als gevangenis.²⁸ Volgens mondelinge overlevering, maar gesteund door geschriften uit de Renaissance (o.a. Vasari), zou in het Palazzo o.a. een beeltenis van de jonge Dante te vinden moeten zijn in de stijl van Giotto. Vanuit het buitenland werd druk uitgeoefend om het Palazzo te restaureren en op zoek te gaan naar deze fresco's, maar in eerste instantie leidde dit enkel en alleen tot een aantal onderzoekingen, gefinancierd vanuit het buitenland. Echter, toen op 20 juli 1840 in de kapel, die toen nog in twee verdiepingen was verdeeld, inderdaad de afbeelding van Dante onder een laag witkalk te voorschijn kwam, raakte dit alles in een stroomversnelling en was het lot van het Palazzo definitief bezegeld. Met deze afbeelding van Dante – in Italië altijd gezien als een van dé grondleggers van het verenigd Italië omdat hij de *Divina Comedia* in het Italiaans had geschreven en niet in het Latijn – moest het Palazzo Bargello wel symbool van het nieuwe Italië worden en aldus geschiedde: het raakte gevangenis af, het werd al vroeg grondig gerestaureerd, en het werd een 'nationaal museum' dat de grootsheid van Italië moest uitstralen. Die roep om het Palazzo te restaureren en tot museum te maken was zeker niet afkomstig van de boeren in Calabrië of de textielarbeiders in de Po-vlakte. Die roep kwam vanuit de elite die de Italiaanse eenheid nastreefde en die ook in staat was de noodzakelijke middelen bijeen te brengen om het vervallen Palazzo grondig aan te pakken. Erfgoed dus in het teken van de nieuwe nationale staat, dat was zeker geen initiatief van het volk.²⁹ Dat was namelijk nog in hoge mate onwetend van de nieuwe staat Italië waarvan zij inwoner waren geworden. Zoals men kan nalezen in het

27 Zie Van der Horst & Van der Horst (1999: 359) waar gesproken wordt over de "maatschappelijke bovenlaag van enkele Hollandse steden". Niet alleen de uitspraaknorm was van Hollandse origine, maar de zich ontwikkelende cultuurtaal, waar deze uitspraaknorm onderdeel van was, was in essentie 'Hollands'. Andere regio's hebben bij dit alles niet of nauwelijks een rol gespeeld.

28 De hier volgende gegevens zijn ontleend aan de twee gidsen die over het *Nazionale del Bargello* te koop zijn: Bertelà (2014) en Strozzi (2014). Ook is gebruik gemaakt van de tekst in de desbetreffende zaal van het museum zelf.

29 Dat er sprake is van enige parallelie met de geschiedenis van het Muiderslot is duidelijk, verschillen zijn er echter ook (Krabbe 2007).

De school van Giotto, *Het laatste oordeel* (detail), met portret van Dante Alighieri, omstreeks 1340 (fresco).

Cappella del Podestà in het Palazzo Bargello in Florence.

intrigerende *The Pursuit of Italy* werd de naam *Italia* door de Siciliaanse boeren verbastert tot *La Talia*, daar zij meenden dat dat de naam was van de nieuwe vorstin in het verre Turijn (Gilmour 2011: 9).

En dat, omgekeerd, de elite die het nationalistisch gedachtegoed uitdroeg niet altijd een scherp beeld heeft van het gewone volk, wordt ook al treffend duidelijk gemaakt door de Italiaanse geschiedenis. Zo ging Cavour, dé architect van de Italiaanse eenwording, ervan uit dat de Siciliaanse boeren Arabisch spraken (terwijl hij zelf zich het gemakkelijkst uitdrukte in het Frans) (ibid.: 33).

Terug naar Nederland en het Nederlands. Ook in het geval van ons land was het Algemeen Nederlands – en het nationalistisch gedachtegoed dat daaraan ten grondslag ligt – ongetwijfeld afkomstig van de elite, maar.... de ene elite is de andere niet. In het geval van Nederland was het toch vooral de gegoede burgerij – en niet de adel, de aristocratie of het patriciaat – die het nationalisme, inclusief de vorming van de nationale taal, vorm gaf. Dit conform de idee dat de tweede helft van de 19^e eeuw wel getypeerd is als de periode bij uitstek waarop de gegoede burgerij haar stempel drukte (Roorda et al. 1983: 343). Ongetwijfeld valt er op dit punt nog veel te onderzoeken – met name ook de rol van de kleine burgerij die na 1870 steeds talrijker en belangrijker werd (ibid.: 349) – maar de cruciale rol van de burgerij die vanaf het midden van de 19^e eeuw nadrukkelijk greep op de macht had gekregen, lijkt onbetwistbaar. En, wat het ontstaan van het ABN betreft, het was met name de gegoede burgerij uit het westen van het Nederlands taalgebied die van cruciale betekenis is geweest. Het ABN had bijgevolg een ‘Hollands’ karakter.³⁰ In die zin is het ABN dus inderdaad volkomen anders dan bijvoorbeeld de zogenaamde *Received Pronunciation* van het Engels dat, anders dan het ABN, wel verbonden is met de Engelse Upper Class, het Koninklijk Huis, de adel, en instituties als de Universiteiten van Oxford en Cambridge en kostscholen als Eton.³¹ Het gevolg van het feit dat het ABN niet verbonden was met een ver boven vrijwel alles en iedereen verheven maatschappelijke top laag, betekende dat het ABN in principe voor velen bereikbaar was. Van belang is ook dat het bijgevolg in verhouding gemakkelijk via de scholen kon worden verspreid (zie sectie 4).

3 De schrijftaal als leidraad voor het spreken: een traject vol voetangels en klemmen

3.1 Inleiding

Dat jonge ABN had het natuurlijk ook niet gemakkelijk. De zich geleidelijk vormende beschaafde cultuurtaal moest zich niet alleen ontworstelen aan de dialecten, maar het ABN moest zich ook ontwikkelen tot een in allerlei contexten bruikbare spreek- én schrijftaal. Zoals gezegd, de schrijftaal is bij dit laatste van grote betekenis geweest.

30 Zie Van der Horst & Van der Horst (1999: 359): “Met enige overdrijving kan men zeggen dat het de Hollandse uitspraak was die tegen het einde van de 19de eeuw algemeen als de norm geaccepteerd werd”.

31 Interessant in dit verband is de positie en status van het zogenaamd ‘bekakt’ praten en de vraag hoe zich dat verhiel tot het ABN. In de oudere literatuur worden hier met enige regelmaat opmerkingen over gemaakt, een synthese ken ik echter niet. Ook deze kwestie laat ik echter verder rusten.

Uit alles blijkt dat de vorming van het ABN in de praktijk een complexe aangelegenheid is geweest. Mijn beeld is dat de protagonisten van deze ontwikkeling een weinig scherp beeld hadden van wat dit proces precies inhield. Ook later, in de taalkundige literatuur, heeft de complexiteit van de vorming van het ABN, dat zowel als schrijf- en als spreektaal dienst moest doen, mijns inziens te weinig aandacht gekregen. Echt onderzocht is deze ontwikkeling al evenmin.

Essentieel bij dit alles is, dat de traditionele, archaïsche schrijftaal, tijdens de vorming van het ABN, ook zelf allerlei veranderingen heeft ondergaan. Er was dus sprake van een complexe wisselwerking: bij de ontwikkeling van het – ook gesproken! – ABN richtte men zich op de schrijftaal, maar tegelijkertijd werd de archaïsche schrijftaal op allerlei plaatsen en manieren aangepast, *en wel op zo'n manier dat de schrijftaal veel dichter bij het natuurlijke spreken kwam te liggen*.³² Anders gezegd, de totstandkoming van het ABN impliceerde niet alleen het ontstaan van een nieuwe gesproken omgangstaal, maar tegelijkertijd werd de schrijftaal 'gemoderniseerd'. Als gevolg hiervan verdween een groot aantal archaïsche kenmerken uit de schrijftaal, maar al met al heeft de modernisering van de schrijftaal toch nog vrij lang geduurd. Zo bleven naamvallen in geschreven Nederlands nog lange tijd in gebruik en, gegeven het bovenstaande, is het niet verwonderlijk dat dit repercussies had voor het gesproken Nederlands.³³ Zo was het tot vlak voor de Tweede Wereldoorlog bepaald niet ongevoel om, bijvoorbeeld bij een formele toespraak, 'de uitgangen te laten horen' (Van Haeringen 1937: 46). Kortom, bij de modernisering van de schrijftaal lagen de zaken weerbarstig, met alle gevolgen van dien voor het spreken. Daarnaast zijn in het geschreven ABN allerlei resten van de oude schrijftaal 'blijven hangen'. Tot op de dag van vandaag bevat het ABN allerlei restanten van het oude naamvalsysteem en worden we bijvoorbeeld geacht *bij dezen* te schrijven of *te allen tijde, ten derden male, in koelen bloede*, etc.

Bij de vorming van het ABN deden zich ten minste de volgende problemen voor: (1) het bestaan van regionale accenten, en (2) de gevoelde 'stijfheid' van het ABN, voor velen bleef het toch vooral 'gesproken schrijftaal'. In het resterend deel van deze sectie zal ik op beide kwesties nader ingaan.

3.2 Regionale accenten

Hoe moest dat ABN eigenlijk precies klinken? Welke klanken maakten deel uit van de beschaafde spreektaal die aan het einde van de 19^e eeuw als algemene norm werd beschouwd? Naar alle waarschijnlijkheid heeft dit selectieproces een aantal eeuwen in beslag genomen. De norm voor beschaafd spreken is, zoals Van der Horst & Van der Horst (1999: 359) stellen, "bepaald niet uit de lucht komen vallen, maar in een proces van enkele eeuwen tot stand gekomen". Zoals in sectie 1 is uiteengezet, was "pas tegen het eind van de 19de eeuw het punt bereikt dat er een uitspraaknorm is die in principe in het hele taalgebied ook als zodanig aanvaard wordt." Ook al heerste er aan het eind

32 Zie Hagen (1990: 33), De Vries, Willemyns & Burger (1993: 103).

33 De geschiedenis van de spelling is in dit verband intrigerend. Zoals bekend, werd de 'naamvals-n' in de jaren vlak na de Tweede Wereldoorlog niet afgeschaft, maar slechts 'facultatief gesteld' (Woordenlijst 1954: XXX).

van de 19^e eeuw 'in grote lijnen' overeenstemming over de 'ideale uitspraak' van het Nederlands, punt is en blijft dat zeer veel taalgebruikers een Nederlands spraken dat ver verwijderd bleef van dit – Hollandse – ideaal. Nog halverwege de vorige eeuw beheerste nog maar een heel beperkt deel van de bevolking de 'correcte uitspraak'. Opvallend is echter hoe losjes er veelal met de zogenaamde 'regionale accenten' werd omgegaan. Tot halverwege de 20ste eeuw werd er in de randen van het taalgebied nog volop dialect gesproken, hetgeen resulteerde in variëteiten van de standaardtaal die door deze dialecten waren beïnvloed. De sprekers van deze variëteiten spraken met een zogenaamd regionaal accent.³⁴ Weliswaar werd met de mond ook hier het adagium van de Deense taalkundige Jespersen beleden dat alleen die sprekers de standaardtaal spraken aan wie je niet kunt horen waar ze vandaan kwamen, maar in de praktijk bestond er een hoge mate van tolerantie t.a.v. deze regionale accenten.³⁵ Kenmerkend voor deze regionale accenten is natuurlijk, dat ze niet louter en alleen door sprekers behorend tot de lagere sociale klassen werden gebezigd. In de provincie spraken veel representanten van de plaatselijke elite niet zelden nog lange tijd met een dergelijk regionaal accent en om die reden werd dit gemakkelijk door de vingers gezien.³⁶ Met een regionaal accent kon je probleemloos hoogleraar, officier of minister worden.³⁷ Als terzijde kan hier nog aan worden toegevoegd dat Jespersen's vuistregel ook wel naïef was: lange tijd gold de regel dat verreweg de meeste sprekers aan wie je zogenaamd niet kon horen waar ze vandaan kwamen, uit het westen van het land afkomstig waren. De norm voor beschaafd spreken was immers in hoge mate een 'Hollandse' norm.

Veel minder reukelijk was men t.a.v. de accenten van de standaardtaal waarin sprake was van invloed van het Algemeen Onbeschaafd, d.i. de vormen van het Nederlands die in het westen en midden van het land werden gesproken. Anders dan in het geval van de 'regionale accenten' werd dit Algemeen Onbeschaafd vooral gesproken door leden van de lagere sociale klassen. Hier gold niet de tolerantie die zich aftekende bij de regionale accenten. Het Algemeen Onbeschaafd gold als plat, als een taal behorend tot een andere klasse, en hier lag a.h.w. de frontlinie van het beschavingsoffensief dat gericht was op het verbreiden van het ABN. Invloeden vanuit dit Algemeen Onbeschaafd, veelal aangeduid als 'vulgarismen', werden te vuur en te zwaard bestreden. Wanneer men op dit punt toegaf, zou, zo was de vrees, het ABN zijn status als cultuurtaal onherroepelijk verliezen.³⁸

34 Voor veel sprekers buiten 'Holland' ("hoort! gij Friezen en Groningers en Zeeuwen en Limburgers!") gold immers dat zij "voortdurend in een milieu van dialect verkeerden" en bijgevolg "zelden met zuiver-Nederlandsch sprekende mensen in aanraking komen", hetgeen in "grove dialectische fouten" resulteerde (Schelts van Kloosterhuis in diens opmerkelijke *Het opkamertje van den onderwijzer* uit 1910: 6-7).

35 Expliciet over het verschil tussen 'hinderlijke' en 'niet-hinderlijke' afwijkingen van het ABN, Verdenius (s.a.: 135) die in dit verband spreekt van 'vulgarismen' versus 'provincialismen'. Ook andere taalkundigen uit die tijd waren op het punt van de regionale accenten veelal opmerkelijk mild (Van Haeringen 1951), al zien we hier allerlei nuances en fijnzinnige onderscheidingen tussen ABN en bijvoorbeeld 'verzorgd' Nederlands. Bepaald niet mild is Schelts van Kloosterhuis (1910: 6 e.v.).

36 Hier lijkt zich een interessante parallel voor te doen met het Duits. In het Duitse taalgebied worden de zogenaamde Regionalsprachen onderscheiden (in de zin van regionale variëteiten van de standaardtaal), die daar niet zelden positief worden gewaardeerd.

3.3 Gesproken schrijftaal

Zelfs na het afschaffen van de meest kunstmatige elementen (zoals: het genus-onderscheid tussen mannelijk en vrouwelijk, de naamvallen, de verbuiging van het bijvoeglijk naamwoord, de conjunctief) bleef het geschreven ABN voor veel sprekers een ongemakkelijk zittend keurslijf, een te strak gesneden pak, waarin zij zich niet gemakkelijk konden bewegen. Daar het geschreven en het gesproken ABN zo dicht bij elkaar lagen – en de geschreven taal in veel opzichten zelfs als leidraad voor het spreken fungeerde – had dit ook consequenties voor de gesproken taal: ook het gesproken ABN kenmerkte zich nog lange tijd door een zekere stijfheid. Bij dit alles moeten we ons wel realiseren dat de oorspronkelijke schrijftaal ook wel zeer archaïsch was. Dit archaïsche karakter liet zich niet gemakkelijk van het ene op het andere moment elimineren. Al voordat er sprake was van het ontstaan van het ABN, werd al tegen de stijve schrijftaal geageerd.³⁹ Anders gezegd, zelfs als taal om in te *schrijven* werd de Nederlandse schrijftaal als stijf ervaren. Zie nog eens de vaak geciteerde *Idee* 41 van Multatuli: “Ik leg me toe op ‘t schryven van levend hollandsch. Maar ik heb schoolgegaan.” (Multatuli, *Ideeën* 1862). Intrigerend is ook de voor het eerst in 1865 verschenen *Vermakelijke Spraakkunst* van Jacob van Lennep. Hierin wordt de toenmalige ‘plechtige spreektaal’, die direct geënt was op de archaïsche schrijftaal (zie noot 11), getypeerd als het ‘*Voorzangers-Nederduitsch*’. Dit wordt als volgt getypeerd:

‘*Voorzangers-Nederduitsch*,’ hetwelk ontstaat door het bezigen van talrijke woorden en taalvormen, waarvan het dagelijksch gebruik afkeerig is, en met welke voorts nog gehandeld wordt als of men ze op een rekbed had uitgestrekt, bijvoorbeeld:

‘Mij ne dier ba re doch ter is met ha ren veel ge lief den echt ge noot en der zel ver veel be loo ven de kin de ren ee ne wan de linG gaan doen naar den naast bij ge le gen nen heu vel.’

(Van Lennep 1865: 1)

En inderdaad, van deze kanseltaalachtge variëteit⁴⁰ naar ongedwongen spreektaal is een hele stap.

37 Ik sluit niet uit dat die rekkelijkheid t.o.v. de regionale accenten verder ging dan de acceptatie van afwijkende klanken. Ik denk in dit geval aan het gebruik van *ze* in plaats van *haar*, bijvoorbeeld *ik heb ze gezien* voor *ik heb haar gezien*. Opmerkelijk is dat dit gebruik van *ze* zo mild wordt beoordeeld, dit in tegenstelling tot de felle kritiek op het gebruik van *hun* in *hun lopen*. De verklaring voor dit verschil in reactie zou kunnen zijn dat het gebruik van *ze* voor *haar* een regionale herkomst heeft, terwijl *hun lopen* geworteld is in het Algemeen Onbeschaafd.

38 Cf. Verdenius (s.a.: 135) die onomwonden het volgende stelt: “Hoor je *mèen* (mijn) en *sei* (zee) en *sou* (zo), dan roepen die klanken het beeld op van de Amsterdamse jongen of man uit de achterbuurten, een complex van eigenschappen, die in strijd zijn met wat wij beschaving noemen. En al moge de man die zo tegen je spreekt, een beste, brave man zijn en er verder als een heer uitzien, achter hem doemt voor je op het bekende Amsterdamse straattype.”

39 Zie De Vooys (1951: 171-172) met o.a. een verwijzing naar Bilderdijk, en zie ook Hagen (1990: 33) die memoreert aan Huijzinga's uitspraak dat er in het Nederlands proza uit die tijd sprake was van een “wanhopige verdorring en verstijving”.

40 Zie voor deze spreekstijl ook Hagen (1990: 33), waar eveneens een link wordt gelegd met de taal van de kansel.

Zoals gezegd, die ‘stijfheid’ was al een kenmerk van de traditionele schrijftaal, maar ook het ABN bleef nog lange tijd een zekere stijfheid behouden, zowel in geschreven als gesproken vorm. Naar mijn oordeel is er eigenlijk pas in de jaren ’70 van de vorige eeuw sprake van een echte omslag, ook al zal in de periode tussen ruwweg 1900 en 1970 het stijve karakter van het ABN wel geleidelijk zijn afgenomen. Hoe dit alles ook zij, wie journaals beluistert uit de jaren ’70 van de vorige eeuw, de observatie is vaak gemaakt, weet bijna niet wat hij hoort, zo plechtstatig klonk het ABN toen nog. Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld schoolboeken van voor de jaren ’70.⁴¹ Als ik dit goed zie, dan zijn voor de hardnekkigheid van dit stijve, plechtstatige karakter van het ABN ten minste twee redenen aan te wijzen. Allereerst was er een sterke neiging om vast te houden aan een – in onze oren – ‘gedragen toon’ en om woorden ‘naar de letter’ uit te spreken. Opvallend is, hoe veelvuldig er tegen ‘slordige articulatie’ en ‘gejaagd praten’ wordt geageerd (Verdenius s.a.: 132; Schelts van Kloosterhuis 1910: 8, 15). Weliswaar wordt het belang van ‘natuurlijk spreken’ benadrukt, maar het ‘uitnemend belang’ dat aan “het goede voorbeeld van onderwijzers en leraren, van predikanten, van onze toneelspelers en voordragers” wordt gehecht (Verdenius s.a.: 139), lijkt toch te wijzen op een voorkeur voor een plechtstatige en formele manier van spreken. Dit alles is misschien in het geheel niet verwonderlijk wanneer men in aanmerking neemt hoe prominent de rol van de schrijftaal lange tijd nog was. Ook in gesproken vorm was het ABN lange tijd nog vooral ‘boekentaal’. Wat te denken van de lerares die haar leerlingen in de jaren ’60 van de vorige eeuw nog toesprak met de woorden: “pak jelui boeltje” (voor ‘pak jullie spullen’).⁴² Daarnaast was ook de bestaande traditie van het ‘plechtig spreken’, zo nauw verweven met de kanseltaal, niet van de ene op de andere dag verdwenen. Journaals uit eind jaren ’60 en begin jaren ’70 getuigen hier nog van. De nadruk waarmee Verdenius het primaat van het ‘natuurlijk spreken’ verdedigt, is een duidelijke indicatie voor het feit dat halverwege de vorige eeuw de rol van de schrijftaal bij het spreken nog lang niet was uitgespeeld. Verdenius schreef hierover: “de geschreven letter, de schrijftaal (die andere eisen *moet* stellen dan de spreektaal) mag en kan niet de norm zijn voor ons spreken; dat loopt uit op onmogelijke pedanterige gemaaktheid” (Verdenius s.a.: 139). En hij wijst er in dit verband op dat in de natuurlijke uitspraak van *postzegel*, *onmogelijk* en *vaatdoek* respectievelijk de *t*, *n* en *t* ontbreken. Dat mag allemaal zo zijn, de invloed van de geschreven taal en het schriftbeeld op het gesproken ABN was in de praktijk nog altijd heel groot.⁴³ Wat daarnaast ook een rol heeft gespeeld, is dat de modernisering van de geschreven taal – in concreto: de afschaffing van allerlei archaïsmen – bepaald niet vlot verliep (zie ook hierboven). Zeker in de geschreven vorm van het ABN bleef men vasthouden aan allerlei schrijftaalverschijnselen die in de natuurlijke spreektaal niet voorkwamen. Zo heeft mijn generatie, conform het negentiende-eeuwse *Makkers, staakt uw wild*

41 Zo citeer ik uit mijn eigen geschiedenisboek, het toentertijd bekende *Wereld in wording*, de volgende passage: “Het oudste Romeinse recht werd door de priesters vastgesteld. Dezen verklaarden wat goed en slecht was. Zij ook kenden de formules zonder welke eigenlijk niets wettigs kon worden verricht” (Beemsterboer et al. 1962: 109).

42 Voor opmerkingen m.b.t. de intrigerende vooroordelen m.b.t. het gebruik van *jullie*, zie Van Haeringen (1954: 190).

43 Die invloed blijkt ook overduidelijk uit de zogenaamde *spelling pronunciations*, zie Van Haeringen (1937). In dit artikel toont Van Haeringen duidelijk aan dat dit verschijnsel bepaald niet tot enkele geïsoleerde woorden beperkt is, maar dat de invloed van de geschreven taal op het spreken veel verder reikt.

geraas, nog de gebiedende wijs meervoud actief leren gebruiken. Anders gezegd, in mijn lagere schooljaren was *Jongens, loop eens door!* nog gewoon fout. En, meer in het algemeen, de positie van de schrijftaal was dermate prominent dat voor de generatie waartoe ik behoor nog geldt dat wij in hoge mate werden getraind in het spreken van geschreven Nederlands. Zo beheersen veel van mijn generatiegenoten, ook in hun gesproken Nederlands (!), nog het verschil tussen *hun* en *hen*: *ik heb hun het boek gegeven* versus *ik heb het boek aan hen gegeven*, naast ‘natuurlijk’ *ik heb hen gezien*.

3.4 Stilistische differentiatie

Vanzelfsprekend werd het ‘boekentaalachtige’ karakter van het ABN als hinderlijk ervaren en stuitte het op verzet. Een voorbeeld van een schrijver die al vroeg met het boekentaalachtige van het ABN breekt, is Nescio. Op een willekeurige pagina van *Titaantjes* lezen we bijvoorbeeld: *moest-i, woud-i, wat-i, 't water, is 't niet, zei-di, m'n schouders, 't leek*, etc. (p. 56-57), maar deze ‘hemdsmouwenstijl’ vond echter niet of nauwelijks navolging.

Hoe dit ook zij, ABN-sprekers ervoeren, zo is mijn indruk, het formele karakter van het ABN wel degelijk als ongemakkelijk. Anders gezegd, er was duidelijk behoefte aan een informelere variant van de cultuurtaal. De worsteling om het ABN ‘te informaliseren’ zien we mijns inziens direct weerspiegeld in de vele opmerkingen in de oudere taalkundige literatuur over het optreden van zogenaamde *familiarismen* en de daarbij behorende *familiare* (d.i. informele) stijl. Waar dit op neerkomt, is dat in het jonge ABN zich nog stilistische differentiatie moest ontwikkelen.⁴⁴ De nieuwe spreektaal hing nog veel te veel aan tegen de schrijftaal en was in eerste instantie veel te weinig gedifferentieerd en bleef daardoor te stijf. Frappant is de volgende dialoog ontleend aan het artikel ‘Provincialisme en Vulgarisme’, herdrukt in *In de Nederlandse taaltuin. Wandelingen en waarnemingen* van de Amsterdamse hoogleraar Verdenius:

In de samenspraak tussen A en B wordt gesteld dat het bij het ABN om een verzorgde taal gaat, “verzorgd naar klankvorming, naar woordkeus en grammaticale bouw, die – in gebruik in beschaafde kringen – *algemeen* wordt erkend als *normgevend*, als *navolgenswaard*.”

B. Ik wil dat zo begrijpen: een ‘heer’ kenmerkt zich door zijn goede manieren, zijn verzorgd uiterlijk, zijn kleding, mogelijk is er meer, maar voor een *Nederlandse* heer hoort er stellig ook bij: door zijn beheersing van onze algemene cultuurtaal. Schiet hij daarin te kort, dan mogen zijn manieren nog zo beschaafd zijn, hij mag er keurig uitzien, hij is – geen heer. En ik zou aan je eisen nog iets willen toevoegen: duidelijke articulatie, niet dat slordige of gejaagde praten met half ingeslikte woorden; verder een juiste klemtoon en intonatie....⁴⁵

44 Ik ben geneigd dit ook als een exponent van ‘taalgroei’ te zien, maar op dit punt lopen de meningen uiteen.

45 Over problemen met de articulatie, intonatie, klemtoon, etc. wordt ook stilgestaan in Scheltes van Kloosterhuis (1910: 6 e.v.). Het is verleidelijk om deze problemen in verband te brengen met het feit dat het ABN zich in die tijd nog niet helemaal tot gesproken taal had ontwikkeld. Ook dit vraagt om nader onderzoek.

A. Prachtig. En doe jij dat allemaal goed?

B. Dat is een boosaardige vraag. Maar, om je de waarheid te zeggen; ik vrees vooral in de huiskamer wel eens erg te kort te schieten.

A. Zou het niet zò zijn: jij had met je strenge eisen vooral het oog op het *vormelijk* beschaafd. Daarnaast bestaat er ook nog een *familiaar* beschaafd....

B. Nu krijgen we ook nog soorten van A.B.?

A. Je komt er bij mij nog heel genadig af; er zijn taalgeleerden die ernstig over deze zaken hebben nagedacht en minstens drie soorten van algemene taal willen onderscheiden. – Men loopt toch niet altijd en niet de hele dag in zijn Zondagse pak of in geklede jas; daarmee ga je op een deftige visite of naar een gewichtige vergadering, maar ieder heeft toch ook een huis- of kantoorjasje, dat behaaglijk zit, zelfs nog een pak tussen die beide in.

En natuurlijk ben je in een huiselijk gesprek wat vrijer in woordkeus en zinsbouw, soms wat minder gearticuleerd in je spreken; daarmee kunnen de klanken hun zuiverheid behouden.”

(Verdenius s.a.: 132-133)

Hoe en wanneer de stilistische differentiatie in het ABN precies tot stand is gekomen, is niet zo maar duidelijk. Op dit punt dient nog veel te worden onderzocht. Ik waag het erop in dit verband een observatie aan de orde te stellen waarover ik in de literatuur over het ABN weinig heb kunnen vinden. Behendige sprekers van het ABN beschikten⁴⁶, als ik het wel heb, over een aantal technieken om hun taal minder ‘zwaar’ te laten klinken, te informaliseren. Deze sprekers gebruikten heel bewust woorden – lexicale middelen zijn altijd het gemakkelijkst te hanteren – die niet helemaal (of, helemaal niet) pasten bij de gehanteerde stijl, maar ze doorbraken hiermee wel het al te zware karakter van hun taalgebruik. Een voorbeeld is de hoogleraar die heel bewust *akkefietje* gebruik in plaats van *kwestie* in een zin als: *de premier wist heel goed hoe hij dit soort akkefietjes aan moest pakken*. Of de journalist die welbewust kiest voor *intuinen* in plaats van *in de val lopen*. Of de minister die malicieus opmerkt: *het zal wel weer allemaal helemaal aan mij liggen* en door het gebruik van *wel weer* het formele van de situatie weet te doorbreken. Steeds gaat het hier om ‘stijlbreuk’ met als doel het taalgebruik minder formeel te maken.

Weer anders is het door sommigen gehanteerde middel dat wel als *inverted snobbism* te boek staat.⁴⁷ Het welbewust gebruik maken van, als ‘niet correct’ te boek staande, vormen afkomstig uit taalvariëteiten zonder prestige (Algemeen Onbeschaafd of dialect). Bekende voorbeelden uit het Nederlands zijn *we motte* in plaats van *wij moeten* of *dat dorst ik niet* voor *dat durfde ik niet*. Het gebruik van dit soort zinswendingen is vaak bekritiseerd, de term *inverted snobbism* zegt al genoeg, maar het valt mijns inziens niet te ontkennen dat het gebruik van deze afwijkende vormen het taalgebruik wel losser maakt. Anders gezegd, het stilistisch effect van het ‘snobistisch’ gebruik van deze ‘niet correcte’ vormen is mijns inziens niet steeds voldoende onderkend.

46 Ik gebruik hier bewust de verleden tijd omdat ik het beeld heb dat dit verschijnsel zich vooral voordeed bij de generaties voor mij.

47 Een ‘inverted snob’ is volgens *Collins English Dictionary* “a person who scorns the conventions or attitudes of his own class or social group by attempting to identify with people of a supposedly lower class”.

In dezelfde hoek zit het verschijnsel dat ABN-sprekers die ook een dialect machtig zijn, met enige regelmaat een dialectwoord (of -uitdrukking) gebruiken wanneer zij ABN spreken.⁴⁸ Zo kende ik een ABN-sprekende Groningse moeder die haar kinderen maande met *Pas op, anders komt een stoepert op!* ('Pas op, anders word ik boos'), en veel Limburgers, ook wanneer zij Nederlands praten, gebruiken maar wat graag *sjiek* in de betekenis van 'mooi', een *tuutje* voor een 'zakje', of *commissies* voor 'boodschappen' of zij vervlechten even een stukje dialect in hun Nederlands (*Kom, we pakken ons een koekje*). Dit ontleen aan een niet-prestige taal heeft een 'informaliserend' effect op de standaardtaal.⁴⁹

Bovenstaande voorbeelden maken duidelijk dat de gevoelde 'stijfheid' van het ABN, en de daaruit voortvloeiende noodzaak tot stilistische differentiëring, het ABN gevoelig maakte voor beïnvloeding door de dialecten en het Algemeen Onbeschaafd. Via het informele taalgebruik konden elementen uit deze niet-prestige variëteiten van het Nederlands binnendringen. Dat het hier niet alleen om 'lexicale elementen' (woorden en uitdrukkingen) gaat, maar ook om grammaticale verschijnselen illustreer mijns inziens de volgende vormen. In het enkelvoud laten modale hulpwerkwoorden als *kunnen*, *willen* en *zullen* interessante variatiepatronen zien, bezie:

ik	kan	wil	zal	mag
je	kunt/kan*	wilt/wil*	zult/zal*	mag
	kun je	wil je	zul je	mag je
hij	kan	wil	zal	mag

Volgens de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* zijn de van een asterisk voorziene vormen 'informeel', volgens deze grammatica komen de vormen *kan* en *zal* niet in inversie voor (dus niet: *kan je* en *zal je*), maar of dat een juiste taxatie van de taalwerkelijkheid is, waag ik te betwijfelen.⁵⁰

Mijn hypothese t.a.v. de vormen *kunt/kan*, *wilt/wil* en *zult/zal* is, dat de vormen zonder *-t* innovaties in het ABN zijn die zijn toe te schrijven aan invloed vanuit de dialecten en/of het Algemeen Onbeschaafd. De vormen met *-t* representeren de oorspronkelijke vormen uit de schrijftaal, die zonder *-t* zijn er via het informele taalgebruik a.h.w. 'ingeslopen'. Daar komt nog bij dat deze laatste vormen ook de natuurlijke trend lijken te representeren: modale hulpwerkwoorden hebben de neiging hun uitgang te verliezen (vergelijk het Engels waarin de corresponderende werkwoorden in de 3^e persoon enkelvoud nooit een *-s* krijgen).⁵¹ Daarnaast, vormen als *je kunt* of *je zult* beginnen zelfs een formeel karakter te krijgen. Kortom, het effect van de noodzaak tot stilistische differentiatie kan zijn dat allerlei elementen uit het Algemeen Onbeschaafd en de dialecten het ABN binnendringen, zelfs grammaticale.

Over *hun* in subjectspositie (*hun lopen*) kom ik hieronder nog te spreken.

48 Zie ook Van Haeringen (1924: 25), al wordt daar geen verband gelegd met het 'informaliseren' van de standaardtaal.

49 Normaliter worden woorden juist ontleend aan talen die een duidelijk prestige hebben.

50 Cf. Haeseryn et al. (1997: 95 e.v.). Met dank aan Daniëlle van Hengst die me aan deze vormen herinnerde.

51 Heel opmerkelijk is bijgevolg de huidige trend onder (Randstedelijke?) jongeren om *hij wilt* te zeggen, een ontwikkeling die dus tegen de trend ingaat dat modale hulpwerkwoorden in het enkelvoud bij voorkeur geen uitgangen hebben.

3.5 Slot

Ik sluit deze sectie af met een waarschuwing. Misschien is het, taalkundig gezien, wel de grootste fout geweest om het ABN te zien als iets wat ‘af’ is (of tendeeft naar ‘af’ te zijn). Hier speelt mee dat ik sterk de indruk krijg dat veel taalkundigen de neiging hadden om het ABN als het ‘natuurlijk eindproduct’ te zien van een eeuwenlang proces.⁵² Na een lang, rommelig en onoverzichtelijk proces van Indo-Europees naar Germaans naar allerlei dialecten – met daarnaast ook nog een zeer archaische schrijftaal – was er nu een algemene cultuurtaal, zowel in woord als geschrift gebruikt door een beschaafde elite. Dat die cultuurtaal zich nog aan het vormen was, dat het ABN ook ‘iets gemaakts’ had, en dat die taal voor een deel zelfs kunstmatig was (kunstmatiger zelfs dan veel taalkundigen zich realiseerden), werd lang niet altijd onderkend. Ook al werd gerefereerd aan Huizinga’s “alle cultuur houdt een streven in”, of de consequenties van dit inzicht voor het ABN volledig werden doorgrond, vraag ik me af. In zekere zin tendeeft het ABN naar een ‘constructie’, die, wanneer men het ABN een concrete invulling poogde te geven, allerlei vragen opriep en die bovendien nog in hoge mate ‘onaf’ was. Over het ABN, de beoogde algemene beschaafde omgangstaal voor zowel mondeling als schriftelijk taalgebruik, is lang en veel ‘gesteggeld’, maar echt algemeen is het ABN eigenlijk nooit geworden. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat het ‘succes’ van het ABN ook rijkelijk overschat is. Natuurlijk was er een betrekkelijk gering percentage van de bevolking dat een min of meer gedeeld beeld had van wat ABN was – en wat het niet was – maar verreweg het grootste deel van de bevolking kon niet als spreker van het ABN worden getypeerd. En misschien was die gedachte ook wel naïef: was het reëel dat een kleine groep de rest van de bevolking kon opleggen wat zij mochten zeggen en schrijven?⁵³ Dit alles neemt niet weg dat aan het ABN, een construct, grote waarde werd toegekend, de beheersing ervan gold als de verwerving van een belangrijk cultuurgoed.

4 De standaardtaal geworteld in het onderwijs

Zelfs wanneer bij nadere analyse de cijfermatige kant van Kloeke’s onderzoek onhoudbaar zou blijken, dan blijft één inzicht zonder meer overeind: het beschaafde taalgebruik leerde je vooral op school. De vraag die Kloeke namelijk trachtte te beantwoorden, luidde als volgt: “Welk percentage van ons volk bezit hogere beschaving en opvoeding en wordt geacht daarvan blijk te geven in zijn taal” (Kloeke 1951: 27). In de praktijk van Kloeke’s onderzoek werd dit percentage volledig bepaald door het peil der bereikte opleiding (ibid.: 27). En zo was het precies. Ondertussen zult u al hebben begrepen waarom ik aan het begin van mijn afscheidscollege zo voorzichtig was met de typering van het taalgebruik in het gezin waarin ik geboren ben. Of wij in ons taalgebruik bij voortduring blijk gaven van ‘hogere beschaving en opvoeding’, laat ik namelijk graag ter beoordeling van anderen....

52 Zie in dit verband ook Van Haeringen (1924) en Paardekooper (1981).

53 Veelbetekenend is dat Gilmour (2011: 32) de poging om het Italiaans van Toscane tot de taal van heel het verenigde Italië te verheffen, kenschetst als “perhaps arrogant and certainly naive”.

Ondertussen sta ik nog even bij stil bij mijn eigen schoolherinneringen, daar die typerend zijn voor de positie van het klassieke ABN en de wijze waarop men zich die taal verwierf. Wij woonden in het westen van het land, namelijk in Zaan-dam. En in Zaan-dam, met zijn karakteristieke grote arbeidersbevolking, was, het zal u niet verbazen, het Algemeen Onbeschaafd zo ongeveer de algemene omgangstaal, om niet te zeggen: de norm. Naar het oordeel van het leeuwendeel van mijn klasgenoten spraken wij thuis 'heel netjes', maar natuurlijk zegt dat laatste helemaal niets omdat die arme schapen in de regel zelf een variëteit van het Nederlands spraken die mijlenver van het ABN was verwijderd. Ik herinner me niet dat ik zelf ooit door het onderwijzend personeel op mijn vingers ben getikt wat betreft mijn Nederlands (wel door mijn moeder die er met dictatoriale autoriteit op toezag dat geen enkel Zaans element mijn Nederlands binnensloop), *maar dat verhinderde het onderwijzend personeel in het geheel niet mij dat ABN te onderwijzen alsof het een vreemde taal was*. Dit proces begon op de lagere school en in feite hield dat jarenlange leerproces pas op aan het einde van de middelbare school! Het schoolvak Nederlands bestond in die tijd immers voor een belangrijk deel uit het aanleren van het ABN. Voor de sprekers van het Algemeen Onbeschaafd betekende dit dat op genadeloze wijze werd afgerekend met alle bekende sjibbolets van 'onbeschaafd Nederlands', zoals het verschil tussen *kunnen* en *kennen*, of tussen *liggen* en *leggen*, de *ie*-uitspraak van het verkleinwoord (het bekende *huisie-boompie-besie*), de vergrotende trap met *als* (*groter als*), *hij hep*, de *son in de see sien sakke* en, natuurlijk, met een hele reeks klanken die niet in het ABN thuis hoorden. Bijgevolg was het onderwijzend personeel in een even manmoedige als genadeloze exercitie verwikkeld om mijn klasgenoten dit alles af te leren en, uiteraard, met wisselend succes. Maar ook voor hen die van huis uit de standaardtaal spraken, viel er nog heel wat te leren: woorden en uitdrukkingen, stijlverschillen, de resten van het naamvalstelsel, het genus van zelfstandige naamwoorden, het componeren van correcte volzinnen, etc. etc.⁵⁴ En dan was er ook nog de spelling, waarbij in mijn tijd nog de regel gold dat een spellingsfout gemaakt bij aardrijkskunde of natuurkunde bij die vakken als fout werd meegerekend (voor veel jongeren van nu bijna een misstand!). En ook het vertalen vanuit de vreemde taal in het Nederlands en het schrijven van opstellen betekende in feite een doorlopende exercitie in het tot in de finesses beheersen van het ABN.

Kortom, ook al sprak je thuis ABN – of een taalvariëteit die daarbij in de buurt kwam – op school bleek pas hoe veel er nog meer te leren viel. De verbreiding van het ABN verliep via de school, het onderwijzend personeel bracht het talige beschavingsoffensief waaraan Nederland werd onderworpen ten uitvoer. Het ABN was een cultuurtaal, die geliefd en gekoesterd werd, en scholieren werden geacht die te beheersen. Weliswaar wist vrijwel niemand hoe het ABN precies moest klinken en hoe het zich precies verhield tot de schrijftaal, maar aan de waarde van die taal als zodanig werd niet getwijfeld. Het was het ABN dat toegang verschaftte tot maatschappelijk succes, tot hogere functies, en tot wetenschap en cultuur. Sprak je ABN, dan wekte dat in die tijd, naast ontzag, nog afgunst op. Voor het beheersen ervan moest je moeite doen, en dat werd je op school goed duidelijk gemaakt.

54 Zie ook het buitengewoon illustratieve en vernakelijk Klooster (2006), waarin precies hetzelfde punt wordt gemaakt.

5 Beschaafd taalgebruik in onbruik, het keurslijf wordt afgeschud

Zoals gezegd, het ABN werd als stijf ervaren, zelfs toen de meest in het oog springende archaïsmen al lang waren uitgebannen. Dit gold niet alleen voor sprekers van het Algemeen Onbeschaafd, maar ook voor sprekers van het ABN zelf. Voor velen bleef het een plechtstatige variëteit van het Nederlands die in hoge mate schatplichtig was aan de schrijftaal. De elite die het ABN sprak, getalsmatig lange tijd bijna te verwaarlozen, had een opleiding die garant stond voor een veelal zeer goede beheersing van de cultuurtaal, zowel in woord als geschrift. Deze sprekers beheersten het ABN zo goed dat zij er a.h.w. mee konden spelen. Zo beschikten zij over mechanismen om het ABN te informaliseren, met als gevolg dat in hun mond het plechtstatige Algemeen Beschaafd Nederlands in stilistisch opzicht aanzienlijk soepeler was.

Vanaf de jaren '70 van de vorige eeuw gaat dit alles echter veranderen.⁵⁵ De groep leerlingen in het voortgezet onderwijs die van huis uit geen ABN sprak nam toe en, misschien nog wel belangrijker, het elitaire karakter van het ABN begon op steeds meer verzet te stuiten. De democratisering en informalisering van de samenleving leidde ertoe dat de norm van het ABN steeds meer weerstand opriep. De idee dat iemand anders uitmaakte wat je 'moest' schrijven en 'moest' zeggen werd steeds minder geaccepteerd. Daarbij kwam ook nog het getalsmatige gegeven. Zolang het maar om enkele procenten van de samenleving gaat die ABN spreken, is het vasthouden aan een strakke norm nog wel doenlijk. Toen de groep ABN-sprekers echter duidelijk toenam, werd het steeds moeilijker de – strakke – norm te handhaven. En daarnaast veranderde ook het onderwijs.... De inhoud van het schoolval Nederlands werd gewijzigd en de nieuwe lichtingen leerkrachten waren niet meer bereid en/of in staat de leerlingen het ABN bij te brengen op de manier die voor een vorige generatie nog gewoon was.

Het bovenstaande leidde ertoe dat er vanaf de jaren '70 van de vorige eeuw sprake is van twee interacterende krachten: (1) de invloed van de geschreven taal neemt drastisch af, en (2) de invloed van het Algemeen Onbeschaafd en de dialecten op het ABN neemt duidelijk toe. De strakke norm van het ABN stuitte op meer en meer weerstand en het als stijf ervaren ABN paste naar het oordeel van velen steeds minder bij de informele samenleving die Nederland inmiddels was geworden. En zo ontstond een klimaat waarin op allerlei manieren invloeden uit het Algemeen Onbeschaafd en de dialecten de algemene omgangstaal konden binnendringen. Taalvormen die in eerste instantie buiten het ABN lagen, slopen meer en meer de algemene omgangstaal binnen. De eerst zo homogene taal van een kleine elitegroep werd steeds heterogener bij de almaar groter wordende groep sprekers van het 'Algemeen Nederlands' (zoals de huidige omgangstaal misschien wel het beste kan worden gekarakteriseerd). Het is verleidelijk om in dit verband nog even stil te staan bij het oprukkende *hun* in subjectspositie (*hun gaan naar de bioscoop vanavond; wij geen wedstrijd, hun geen staking*).

⁵⁵ Zie Van der Horst & Van der Horst (1999), uitvoerder hierover is Van den Toorn (1997).

Taalkundigen putten zich uit in het aandragen van verklaringen voor dit gebruik van *hun* – en daar is uiteraard ook helemaal niets mis mee⁵⁶ –, maar ik kan me tegelijkertijd niet aan de indruk onttrekken dat een aantal van hen uit het oog lijkt te verliezen dat we hier toch vooral te maken hebben met de invloed van het Algemeen Onbeschaafd op de huidige omgangstaal. Immers, in de, zoals gezegd nauwelijks bestudeerde, *local lingo* van het Zaandam van mijn jeugd waren vormen als *hunnie lope(n)* volstrekt normaal.

Ook bij andere veranderingen in de huidige omgangstaal denk ik vooral aan invloed vanuit het Algemeen Onbeschaafd. Het door Jan Stroop ten tonele gevoerde Polder-nederlands, bijvoorbeeld, komt me voor niets anders te zijn dan een beïnvloeding van het ABN – volgens Stroop vooral dat van jonge vrouwen – door het Algemeen Onbeschaafd (Stroop 1998). Hoe onhelderder de algemeen aanvaarde norm, des te gemakkelijker kunnen veranderingen zich voordoen. Het aantal sprekers van de algemene omgangstaal is toegenomen, maar daar de norm zwakker is geworden, is een deel van de variatie die vroeger buiten de beschaafde omgangstaal lag – maar juist deel uitmaakte van het Algemeen Onbeschaafd of de dialecten – binnen de algemene omgangstaal komen te liggen.

Dames en Heren,

Voor veel sprekers van het Nederlands lijkt er, wat betreft het ABN, van een cultuurtaal nauwelijks meer sprake te zijn. Het kan ook moeilijk anders, het Nederlands wordt ook niet meer als cultuurtaal gepresenteerd, daarvoor is het onderwijs veel te veel veranderd. Zoals mijn generatie nog het Nederlands leerde, leert niemand het meer. Als gevolg van een hele reeks sociale en maatschappelijke veranderingen is het ABN van cultuurgoed geworden tot gebruiksgoed, en vooral onder de jongere generaties lijkt het Nederlands niet veel meer dan gebruiksvoorwerp te zijn. Voor een belangrijk deel is dit een kwestie van attitude: veel sprekers hechten weinig waarde aan uitspraak en aan de grammaticale opbouw van hun betoog en over de spelling zal ik het helemaal maar niet hebben.⁵⁷ De aandacht voor verzorgd Nederlands is bij veel taalgebruikers miniem.⁵⁸ Het Nederlands representeert steeds minder een culturele waarde, het lijkt nauwelijks nog deel uit te maken van ons *sociaal-cultureel kapitaal*.

Bij dit alles moeten we ons wel realiseren dat het klassieke ABN een elitetaal is die rechtstreeks aansluit bij de regenteske tijden die achter ons liggen. Past het klassieke ABN niet het beste bij een ordelijke, uit duidelijk te onderscheiden standen opgebouwde maatschappij, waarbinnen een bepaalde groep andere groepen de wet meent te

56 Ook ik heb me daaraan bezondigd, zie Van Marle (1992).

57 Zie ook Van den Toorn (1997: 485) die in dit verband van 'onverschilligheid' spreekt.

58 Vanzelfsprekend resulteert dit in de grote hoeveelheid 'taalfouten' die studenten maken. Dit voorjaar haalde de Utrechtse hoogleraar Leo Lentz nog het nieuws met de 'tenenkrommende taalfouten' van de Utrechtse studenten. Ik geloof het allemaal graag, maar de vraag rijst of het die studenten eigenlijk wel valt aan te rekenen. Waar hadden die studenten die betere beheersing van het Nederlands moeten leren? Niet op school, want het huidige curriculum voorziet daar niet in en ik vrees dat ook veel van de huidige docenten Nederlands in feite een vrij gebrekkige beheersing van de standaardtaal hebben. Want ook voor hen geldt, waar hadden ze dat moeten leren?

kunnen voorschrijven? Zoals veel dialecten zijn verdwenen omdat de maatschappij waarin ze functioneerden – de pre-industriële samenleving – niet meer bestaat, zo is het klassieke ABN duidelijk op z'n retour omdat de maatschappelijke verhoudingen waarbinnen het is ontstaan niet meer gelden. Het huidige tijdperk is een tijdperk waarin, klaarblijkelijk, iedereen niet alleen alles mag zeggen wat hij of zij wil, maar waarin iedereen dat alles ook nog mag zeggen of schrijven op een manier zoals hij of zij dat wenst. Het klassieke ABN, van meet af aan elitair, past niet bij de informele en egalitaire samenleving die Nederland aan het begin van de 21ste eeuw is. Het ABN is geëvalueerd tot een soort van algemene omgangstaal, waarvoor geldt dat een ieder ruwweg zelf uitmaakt hoe zijn of haar Nederlands er uitziet en klinkt. Hoe je iets zegt of schrijft, wordt niet langer bepaald door allerlei van bovenaf opgelegde taalnormen. In zekere zin lijkt dit een soort eindfase van een democratiseringsproces te representeren. Het *one man-one vote* principe resulteert in een situatie waarin een ieder zelf uitmaakt wat en hoe hij of zij iets zegt, een situatie die ik heb trachten te vatten met de zinsnede *one man-one voice*.

Het staat u uiteraard vrij dit alles te betreuren. Zoals het iemand vrij staat te betreuren dat de tijden van Tempoe Doeloe voorbij zijn, of dat de eens zo glorieuze Britse auto-industrie ten onder is gegaan, of dat vrouwen vandaag de dag zonder blikken of blozen marmelade eten bij het ontbijt – en nog wel de *thick cut!*⁵⁹ –, maar ik vrees dat dit alles u niet zal helpen. De geschiedenis is onomkeerbaar: het klassieke ABN is een taal van het verleden, een verleden waarin een kleine elite zijn wil kon opleggen aan de rest van de bevolking en die tijd is voorbij.

Ik heb gezegd.

59 Dit sentiment heb ik aan de ontbijttafel in Galway mogen constateren bij wijlen Professor Robins, auteur van het bekende handboek *General Linguistics*.

Gebruikte literatuur

- Beemsterboer, S.J., Pater W. et al. (1962). *Wereld in wording. Deel I: Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen*. Den Haag: Van Goor (2e druk).
- Bertelà, Giovanna Gaeta (2014). *National Museum of the Bargello. The Official Guide*. Florence (2e druk).
- Collins English Dictionary* (2014). Glasgow: HarperCollins (12e druk).
- Gilmour, David (2011). *The Pursuit of Italy*. Londen: Penguin Books.
- Haeringen, C.B. van (1924). Eenheid en nuance in Beschaafd-Nederlandse uitspraak. Herdrukt in: C.B. van Haeringen, *Neerlandica. Verspreide opstellen*. Den Haag: Daamen, 1962, 9-30.
- Haeringen, C.B. van (1937). "Spelling Pronunciations" in het Nederlands. Herdrukt in: C.B. van Haeringen, *Neerlandica. Verspreide opstellen*. Den Haag: Daamen, 1962, 37-60.
- Haeringen, C.B. van (1951). Standaard-Nederlands. Herdrukt in: C.B. van Haeringen, *Gramarie*. Assen: van Gorcum, 1962, 118-125.
- Haeringen, C.B. van (1954). Dialect en cultuurtaal. Herdrukt in: C.B. van Haeringen, *Gramarie*. Assen: van Gorcum, 1962, 185-196.
- Haeringen, C.B. van (1957). Herverfransing. Herdrukt in: C.B. van Haeringen, *Gramarie*. Assen: van Gorcum, 1962, 247-279.
- Haeseryn, W. et al. (1997). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen, etc.: Nijhoff etc. (2e druk).
- Hagen, A.M. (1990). Groepsportret van het Nederlands. *Onze Taal* 59: 32-39.
- Hobsbawm, Eric & Terence Ranger (eds.) (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horst, J.M. van der & K. van der Horst (1999). *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag: Sdu.
- Kay, Paul (1977). Language Evolution and Speech Style. In: B.G. Blount & M. Sanches (red.), *Sociocultural Dimensions of Language Change*. New York, etc.: Academic Press, 21-33.
- Kloeke, G.G. (1951). *Gezag en norm bij het gebruik van verzorgd Nederlands*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Klooster, Wim (2006). Wat is dat, ongrammaticaal? In: Nicoline van der Sijs et al. (red.), *Wat iedereen van het Nederlands moet weten en waarom*. Amsterdam: Bakker, 21-32.
- Koefoed, G.A.T. (1978). Taalverandering in het licht van taalverwerving en taalgebruik. In: G.A.T. Koefoed & J. van Marle (red.), *Aspecten van taalverandering*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 11-70.
- Koelmans, L. (1977). Het A.B.N., het spreken en het schrijven. *De Nieuwe Taalgids* 70: 15-33.
- Krabbe, Coert Peter (2007). Monumenten: architectonische overblijfselen. In: Frans Grijzenhout (red.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 151-174.
- Lancée, Th. (1924). *Uit het leven van de Nederlandsche taal*. Groningen, etc.: Wolters.
- Lennep, Jacob van (1865). *De vermakelijke spraakkunst*. Herdruk met een nawoord van

- J. Noordegraaf, 's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar 1985.
- Marle, Jaap van (1992). Iets over het werk van Jaap de Rooij: een plaatsbepaling aan de hand van enkele pronominale kwesties. In: J.B. Berns & J. van Marle (red.), *Variatie in de Nederlandse standaardtaal*. Amsterdam: P.J. Meertens-Instituut, 3-21.
- Marle, Jaap van (1997). Dialect versus Standard Language: Nature versus Culture. In: Jenny Cheshire & Dieter Stein (eds.), *Taming the Vernacular*. Londen, New York: Longman, 13-34.
- Multatuli (1862). *Ideeën*. Gebruikte editie: Amsterdam: Funke, 1879.
- Nescio (1933). *De uitvreter/ titaantjes / dichtertje / mene tekkel*. 's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar (2e druk).
- Paardekooper, P.C. (1981). Dialekt/ABN/tekst: de slot-fase van onze kultuurtaal. In: G.R.W. Dibbets et al. (red.), *Studies voor Damsteegt*. Leiden: Vakgroep Nederlandse Taal- en Letterkunde, 152-170.
- Roorda, D.J. e.a. (1983). *Overzicht van de nieuwe geschiedenis*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Schelts van Kloosterhuis, B. (1910). *Het opkamertje van den onderwijzer*. Culemborg: Blom & Olivierse (2e druk bezorgd door M.J. Broekhuijsen).
- Sijs, Nicoline van der (2004). *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*. Den Haag: Sdu.
- Smits, Caroline & Jaap van Marle (2013). The Dutch Language in the USA. In: Frans Hinskens & Johan Taeldeman (eds.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Volume 3: Dutch*. Berlijn/Boston: De Gruyter Mouton, 821-841.
- Stroop, Jan (1998). *Poldernederlands. Waardoor het Nederlands verdwijnt*. Amsterdam: Bakker.
- Strozzi, Beatrice Paolozzi (2014). *Museo Nazionale del Bargello. The Official Guide*. Florence: Giunti.
- Toorn, M.C. van den (1997). Nieuwnederlands (circa 1920-nu). In: M.C. van den Toorn et al. (red.), *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 479-562.
- Verdenius, A.A. (s.a). *In de Nederlandse taaltuin. Wandelingen en waarnemingen*. Amsterdam: Elsevier.
- Vooyo, C.G.N. de (1951). *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Ongewijzigde herdruk: Groningen: Wolters-Noordhoff, 1970.
- Vries, Jan W. de, Roland Willemyns & Peter Burger (1993). *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*. Amsterdam: Prometheus.
- Weijnen, A. (1966). *Nederlandse dialectologie*. Assen: Van Gorcum.
- Woordenlijst van de Nederlandse taal* (1954). 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij, Martinus Nijhoff.

ds Nederlands Nederlands

ds Nederlands Nederlands

ds Nederlands Nederlands

ds Nederlands Nederlands

ds Nederlands Nederlands

ds Nederlands Nederlands

ds Nederlands Nederlands

ds Nederlands Nederlands

ds Nederlands Nederlands

ds Nederlands Nederlands